

# ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ФАХІВЦІВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

## THE PROBLEM OF GENESIS OF PROFESSIONAL IDENTITY OF SPECIALISTS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROFILE

У статті розглядається проблема генези професійної ідентичності фахівців психолого-педагогічного профілю, становлення професійної самосвідомості особистості, як результат фахової підготовки та професійного становлення. Проблема ідентичності є однією з найбільш багатограних і актуальних проблем у сучасній психології. Доказом цього є великий обсяг теоретичних і прикладних досліджень, завдяки яким сам термін «ідентичність» став одним із центральних у психологічній науці. Ідентичність як складний психічний феномен, багаторівнева психічна реальність охоплює різні рівні свідомості, індивідуальні та колективні, онтогенетичні та соціогенетичні основи.

У статті аналізується генезис теоретичних підходів до вирішення окремих аспектів даної проблеми, зокрема яке місце займає професійна ідентичність у професійному і соціальному самовизначенні особистості фахівця психолого-педагогічного профілю. Розглянуто основні підходи до визначення та вивчення професійної ідентичності як проблеми підготовки майбутніх фахівців. У вітчизняній і зарубіжній літературі, присвяченій розгляду професійного розвитку та професійної підготовки людини, підкреслюється, що даний процес тісно пов'язаний з соціалізацією людини, що передбачає освоєння людиною нових соціальних ролей і формування якостей і здібностей, необхідних для виконання суспільних функцій. Їх взаємозв'язок полягає в тому, що в ході професіоналізації людина освоює найважливішу, з точки зору інтересів суспільства, соціальну роль – професію, що володіє певним статусом і престижністю. Її освоєння відбувається в рамках тих самих інститутів, в яких набуваються і вдосконалюються найважливіші якості людини (школа, ЗВО, професійне співтовариство). Крім того, етапи соціалізації за часом та змістом, найчастіше, збігаються з етапами професіоналізму.

**Ключові слова:** професійна ідентичність, освіта, професійна взаємодія, особистість, самовизначення, професіоналізм, професійний розвиток, фахівці психолого-педагогічного профілю.

The article deals with the problem of genesis of professional identity of specialists of psychological and pedagogical profile formation of professional self-awareness of the individual, as a result of professional training and professional formation. The problem of identity is one of the most multifaceted and urgent problems in modern psychology. Proof of this is a large amount of theoretical and applied research, thanks to which the term «identity» itself has become one of the central in psychological science. Identity as a complex mental phenomenon, multilevel mental reality covers different levels of consciousness, individual and collective, ontogenetic and socio-genetic foundations.

The formulation of the problem of professional identity also has theoretical and applied significance in terms of achieving self-identity by the individual, personal growth, self-knowledge.

The genesis of theoretical approaches to solving certain aspects of this problem is analyzed, in particular, what place does professional identity occupy in the professional and social self-determination of the individual.

The main approaches to definition and study are considered professional identity as problems of training future specialists.

In domestic and foreign literature devoted to the consideration of professional development and professional training of a person it is emphasized that this process is closely related to the socialization of man which involves the development of new social roles by a person and the formation of qualities and abilities necessary for the performance of social functions. Their relationship lies in the fact that in the course of professionalization a person mastered the most important, from the point of view of the interests of society, a social role – a profession with a certain status and prestige. Its development takes place within the framework of the same institutions in which the most important qualities of a person are acquired and improved (school, university, professional community). In addition, the stages of socialization in terms of time and content, most often, coincide with the stages of professionalism.

**Key words:** professional identity, education, professional vzayemodiya, identity, communicative competantial, self-determination, professionalism, professional development.

УДК 159.92  
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.38.11>

**Кондратюк Ж.В.**

аспірантка

Інститут спеціальної педагогіки  
і психології імені Миколи Ярмаченка  
Національної академії педагогічних  
наук України

**Актуальність дослідження.** Проблема професійної ідентичності виникла наприкінці XIX – на початку XX ст., коли постало питання професійного самовизначення людини, коли більш значимими ставали здібності, а не здобуті знання. Українські та зарубіжні дослідники звернулися до проблеми генези професійної ідентичності в кінці 90-х років минулого століття. Структури психіки починають формуватися з народження дитини, проходячи через всі стадії росту. Весь цей процес визначається як онтогенез: в психології цей напрямок сформувався для вирішення проблем віку,

зокрема, дитячої психології. Вміння мислити і творити привело людину до вершин цивілізації, змусило вибрати свідому модель поведінки в суспільстві. Дана модель керує всім життям людини. Цілеспрямоване виховання стало незамінним інструментом формування особистостей в суспільстві, а розуміння законів психіки і психології є основним аспектом у розвитку освітніх методів.

Аналізуючи підходи науковців до проблеми генезису професійної ідентичності, можна виокремити чинники, що мають вплив на формування професійної ідентичності: ваго-

мими стають особистісні чинники, які пов'язані з індивідуальними умінями, навичками, способами діяльності, рефлексивністю тощо; на другий план стають зовнішні або об'єктивні чинники, що пов'язані з професійними вимогами, які регулюють професійне самовизначення та особистісно-професійний стиль діяльності людини; і тільки наостанок виноситься належність об'єктивно-суб'єктивним чинникам, що залежать від впливу організації професійного середовища.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Дослідження генези професійної ідентичності відбувається у різних аспектах: осмислення генезису і розвитку особистості в дитинстві описані в роботах Л. Божович (особистість і її формування в дитячому віці), М. Лісіна (проблеми онтогенезу спілкування), В. Давидов (генеза і розвиток особистості в дитячому віці) та ін. (Л. Божович, 2008; В. Давидов, 2005; М. Лісіна, 1986); рівні розвитку професійної ідентичності, її функції та психологія дорослого життя описані в роботах В. Зликова (професійна ідентичність та особистість педагога), С. Максименко (генеза здійснення особистості), В. Кириченко (становлення особистісної ідентичності у процесі професійної адаптації), А. Лукіянчук (проблеми сучасної психології), І. Соколова (професійна ідентифікація майбутнього вчителя), І. Бех (ідентифікація у вихованні та розвитку особистості), А. Борисюк (соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога), С. Боровикова (професійне самовизначення), Е. Зеєр (психологія професій), О. Матеюк (психологічні особливості професійної ідентичності майбутніх суб'єктів праці), Є. Ермолаєва (перевтілюючі і професійні аспекти професіогенезу), А. Сазанова (генеза та сутність поняття «проектна діяльність»), Н. Гаврилюк (генеза психолого-педагогічного поняття «професійна ідентичність»), Н. Щербакова (професійне становлення педагога-дослідника у сучасній науково-педагогічній школі), А. Іващенко (методики дослідження Я-концепції особистості), Ю. Поваренкова (психологічний зміст професійного становлення людини) та ін. (І. Бех, 2013; А. Борисюк, 2011; С. Боровиков, 1991; Н. Гаврилюк, 2020; Є. Ермолаєва, 1998; Е. Зеєр, 2003; В. Зликов, 2013; А. Іващенко, 2000; В. Кириченко, 2012; А. Лукіянчук, 2010; С. Максименко, 2006; О. Матеюк, 2014; Ю. Поваренков, 20021; А. Сазанова, 2011; Соколова, 2012; Н. Щербакова, 2012).

Становлення професійної ідентичності співвідноситься з певними віковими етапами, що являє собою тривалий поетапний процес, який бере початок у період професійного навчання та проходить ряд стадій. Найбільш вагомими дослідження в цій галузі належать Т. Буякас

(про проблеми становлення почуття самоїдентичності у студентів-психологів), Н. Івановій (професійна ідентичність і професійний простір), Є. Ермолаєвій (психологія соціальної реалізації професіоналу), Л. Шнейдер (професійна ідентичність: структура, генеза, умови становлення) та ін. (Т. Буякас, 2000; Н. Іванова, 2004; Є. Ермолаєва, 2008; Л. Шнейдер, 2001). Визначенням професійної ідентичності як складової самосвідомості особистості займалися Н. Завініченко (професійна спрямованість та Я-концепція в становленні особистості практичного психолога), Г. Любімова (від першокурсника до випускника: проблеми професійного і особистісного самовизначення студентів-психологів), В. Шадріков (проблеми системогенезу професійної діяльності), Н. Пов'якель (професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога) та ін. (Н. Завініченко, 2005; Г. Любімова, 2000; Н. Пов'якель, 2003; В. Шадріков, 1982).

Відтак, вчені розкривають психологічну структуру та генезис, описують види і функції, пропонують типи ідентичності, аналізують особливості процесу формування, інтенсивно досліджуючи питання становлення ідентичності.

Дослідження будь-якого процесу розвитку стикається з необхідністю його періодизації. Циклічність професійного шляху людини є безумовною. У психології, одним з перших, циклічність професійного розвитку суб'єкта праці визначив Б. Анан'єв (людина як предмет пізнання). Вчений виділив підготовчу фазу, старт, кульмінацію (пік) і фініш професійного циклу, для кожного з яких характерні особливі структурні зміни суб'єкта праці (Б. Анан'єв, 1968).

**Мета статті** – полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні генезису з проблем процесу становлення поняття «професійна ідентичність» через різні погляди науковців, що виявляється домінантою у формуванні професійної ідентичності, впливу особливостей процесу становлення професійної ідентичності на етапі здобуття фахової освіти у фахівців психолого-педагогічного профілю.

**Виклад основного матеріалу.** Упродовж тривалого часу людство цікавили різноманітні аспекти життєвого шляху людини від народження й до смерті. Життя людини починається на кілька місяців раніше фізичного народження, а саме з моменту запліднення. Під час пренатального періоду відбуваються фундаментальні якісні, кількісні фізичні та фізіологічні зміни майбутнього новонародженого й інтенсивний його психічний розвиток. З моменту зачаття дитина стає елементом ситуації, що формується в навколишньому середовищі. При внутрішньоутробному онтогенезі плід тісно пов'язаний з матір'ю. Усі життєві ситуації, відчуття, емоції матері впливають на пренаталь-

ний розвиток дитини. Під час даного періоду відбувається успадкування потенціалів, що зумовлюють характер розвитку на наступних етапах життя дитини й дорослої людини. Поява на світ дитини обумовлюється культурними, історичними та сімейними умовами.

Народившись, немовля починає активно дізнаватися про світ, наповнений предметами: намагається, торкається, дивиться. Соціальна ситуація новонародженого проявляється в емоційному спілкуванні з дорослими, що є провідним типом діяльності. Через нездатність задовольнити власні життєві потреби без дорослого, пізнавальні процеси реалізуються в співвідношеннях з матір'ю та за її допомоги. Коли дитина почуває себе в безпеці, вона формується відкритою до навколишнього світу, що сприяє швидшому оволодінню ним. Коли дитина не відчуває безпеки – вона починає відчувати негативні переживання, що впливають на розвиток та обмежують взаємодію зі світом. Соціальне спілкування, відчуття комфорту сприяє формуванню дитячої прихильності, що надає такому почуттю остаточно людський характер. Відтепер починає формуватися ідентичність розвиваючої особистості. Немовля являє собою соціальну статтю. Формування першої форми еґо-ідентичності супроводжується кризою розвитку. До кінця першого року життя притаманна загальна напруга через прорізування зубів, підвищення обізнаності про себе як особистості, ослаблення сукупності матері-дитини. Дану кризу легше подолати, якщо на першому році життя буде домінувати довіра дитини до світу ніж недовіра. Ознаки соціальної довіри у немовляти проявляються в годуванні, у сні, нормальній функції кишківника. До перших соціальних досягнень відноситься готовність дитини дозволити матері бути відсутньою без зайвої тривоги. Така сталість, спадкоємність і ідентичність життєвого досвіду формує у маленької дитини остаточно відчуття власної ідентичності. Наступне пов'язане з початком ходьби, що робить дитину більш незалежною істотою [9, 10].

Перше відкриття «Я», що припадає на період раннього дитинства, забезпечує фундамент для добровільної поведінки, демонструє види ізоляції дитини від навколишнього середовища та встановлення з ним зв'язків, які вже є більш-менш свідомими.

До трьох років у дітей складаються наступні новоутворення віку: початок самосвідомості, розвиток Я-концепції, самооцінка. Дитина виконує майже сто відсотків роботи з вивчення мови. За три роки людина проходить половину шляху свого психічного розвитку.

До трирічного віку виникає новий етап самоідентифікації: за допомогою дзеркала дитина отримує можливість формувати власний образ про себе справжнього. Почина-

ючи з даного часу, дитина шукає різні шляхи підтвердження власного «Я». У цьому періоді розширюються можливості дитини: вона починає ходити і відстоювати свою незалежність. Батьки мають сприяти збереженню почуття самостійності дитини. Якщо батьки надмірно суворі, у дитини з'являється страх, постійна тривога, скутість. До трьох років дитина проявляє самосвідомість. Позитивно оцінюючи дії, дорослі надають їм привабливість в очах дітей, пробуджують у дітей бажання заслужити похвалу, визнання. З розвитком розширюються межі життєвого досвіду, з якого набирається все більше й більше нової інформації. Криза протікає як криза суспільних відносин і пов'язана з формуванням у дитини самосвідомості. З'являється позиція «Я». Дитина дізнається різницю між «повинен» і «хочу». Так починає формуватися воля.

Перспективи особистості у дитини пов'язані з її образом дорослості. Якщо образ дорослості прив'язаний до навчання, то він задовольнить дитину, і навпаки. Без усвідомлення перспективи немає ніякої діяльності. Така поведінка поступово переростає в необхідність спілкування з іншими людьми. У психології цей етап вважається початком взаємодії, але ще не спільною діяльністю. В онтогенезі спільні дії починаються, коли з'являються групові ігри. Психологія визначає ці ігри як розподіл ролей – перший крок на шляху до соціалізації. У ранній дошкільний період діти грають все рідше поодиноці, згруповуючись в ігрове поле зі своїми однолітками. Ігри і ролі в групах поступово ускладнюються. З віком у дітей формується психологія певної ролі: вони вибирають тип поведінки в своєму суспільстві. Соціальні ролі розподіляються відповідно до ігор, а потім розвиваються і підтримуються. Конфлікти також ускладнюються. Бійки і сварки маленьких дітей перетворюються в більш складні розбірки через усні висновки.

Таким чином, дитина поступово призначає ті прийоми, які необхідні для життя в даному суспільстві і для набуття певної професії.

Іншим аспектом формування особистості дітей є вплив суспільства в цілому і спілкування з дорослими. У психології вікового розвитку підкреслюється важливість цілеспрямованого виховання, що є вимушеним. Життя в суспільстві неможливе без прийняття його законів, заснованих на певних принципах моралі. Завдання дорослих – навчити дітей слідувати за ними. Сама дитина не може вирішити: це добре, а це погано. Спілкування з дорослими є важливою частиною онтогенезу в психології. Таким чином, індивід розглядається як результат спільної діяльності людей і цілеспрямованого впливу суспільства [9, 10].

Доброків формується механізм семантичної корекції імпульсу до дії. Дія стає актом, і дитина

вибирає, виходячи з того, яке значення матиме та чи інша дія. Діти в дошкільному віці все ще залежать від батьків і потребують їх любові. Щоб отримати цю любов, вони часто змушені забувати про власну індивідуальність, так як їх бажання часто протилежні тому, чого від них хочуть батьки. Тому діти можуть втратити свою ідентичність, впевненість у собі, довіру до своїх почуттів і думок. Цей внутрішній конфлікт породжує страх, агресію, провину. Цей період збігається з дошкільним віком: дитина активно дізнається про навколишній світ, швидко дізнається все, набуваючи нових речей і обов'язків, в грі імітує відносини дорослих. Статева ідентифікація відбувається, дитина освоює чоловічу і жіночу модель поведінки. Вона стає більш незалежною, формується ініціатива. Якщо поведінка дитини стає агресивною, ініціатива обмежується дорослими, з'являються почуття провини і тривоги. Отже, закладаються нові внутрішні інстанції – совість і моральна відповідальність за свої думки, бажання і вчинки. Батьки не повинні надмірно «тиснути» на совість малюка і карати, адже це викличе постійний страх покарання, мстивість, ініціативність буде гальмуватися, пасивність буде розвиватися. Діти вчаться задовольняти свої фізичні та духовні потреби прийнятними для них самих і тих, з ким вони спілкуються способами. Труднощі в освоєнні нових норм і правил поведінки можуть викликати невинуваті самообмеження і непотрібний самоконтроль. У цей час діти прагнуть швидко знайти такі форми поведінки, які допомогли б їм ввести свої бажання та інтереси в соціально прийнятні норми. Заохочення самостійності дітей сприяє розвитку їх інтелекту та ініціативи. Якщо незалежність часто супроводжується невдачами або дитина невинуватно суворо карається за якісь проступки, це може призвести до того, що провини переважає над прагненням до незалежності і відповідальності. Це криза саморегуляції, що нагадує кризу одного року. Дитина починає регулювати свою поведінку правилами. Виникає прагнення дитини у своїх іграх наслідувати дорослих і відтворювати їх дії та діяльність. У дошкільному віці широкого розповсюдження набувають сюжетно-рольові ігри, частина яких має професійно зорієнтований характер. Дитина грається, присвоюючи собі ролі лікарів, вчителів, продавців, вихователів, водіїв, кухарів та ін.

Отже, важливе значення для подальшого професійного самовизначення мають трудові дії – виконання нескладних операцій з догляду за одягом, рослинами, прибирання приміщення тощо. Ці трудові дії формують інтерес до праці, збагачують знання дитини про обов'язки дорослих. Позитивний вплив на подальше професійне самовизначення здійснюють знання про працю дорослих. Для їх формування необ-

хідно спостерігати за діяльністю дорослих, а потім здійснювати описовий зміст цієї діяльності. Результатом професійно-рольових ігор, виконання простіших видів праці, спостережень за діяльністю дорослих є самовизначення особистості на основі розрізнення видів праці та порівняння різних професій.

Шкільний вік, як і всі періоди онтогенезу, відкривається критичним періодом, який описаний в літературі як криза шістьох років. Дитина при переході від дошкільного до шкільного віку дуже різко змінюється і стає більш тяжкою у виховному відношенні. Відслідковується втрата дитячої безпосередності. Як у поведінці, так і у відносинах з оточуючими дитина стає не зрозумілою у всіх виявах. Дитина починає нову, суспільну за своїм змістом і за своєю функцією діяльність навчання. Позиція в житті, відносини з однолітками і дорослими, в сім'ї та поза її визначаються тим, як вона виконує свої перші, нові і важливі суспільно значущі обов'язки. Готовність до шкільного навчання означає сформованість відношення до школи, навчання, пізнання радості відкриття, входження в новий світ дорослих. Це готовність до нових обов'язків, відповідальності перед школою, вчителем, класом. Очікування нового, інтерес до нього лежить в основі навчальної мотивації школяра. Саме на інтересі як емоційному переживанні пізнавальної потреби базується внутрішня мотивація навчальної діяльності.

У шкільному віці розширюється число факторів, що впливають на самооцінку дитини. Продовжується формуватися прагнення до власної думки, погляду. У дитини існує судження про власну соціальну значимість, тобто самооцінку, яка розвивається завдяки розвитку самосвідомості і зворотного зв'язку з оточуючими, чия думку вона цінує. Дитина зазвичай має високий ступінь популярності, якщо батьки ставляться до неї з інтересом та любов'ю. Такий етап в онтогенезі пов'язаний з вихованням старанності, оволодіння новими знаннями і навичками, осмислюються основи праці і соціального досвіду, з'являється можливість розпізнати інших і набути компетентності для життя. Коли дитина має успіх та підтримку батьків, навчання, розвиток, спілкування, комунікації з однолітками та дорослими стають невимушеними, впевненими, продуктивними. І навпаки, коли у дитини відсутня підтримка батьків, дитина намагається, хоче, але не виходить, вона гостро сприймає свою невмілість або нездатність, відчуває себе невпевнено серед однолітків, порушується взаємозв'язок з оточуючим світом. Замість компетентності формується почуття неповноцінності. Шкільний вік є своєрідним початком професійної ідентифікації, відчуттям свого зв'язку з представниками певних професій [9, 10].

Кожний віковий період в житті людини за своєю суттю дуже важливий. Розвивається людина, розвивається і особистість, індивідуальність. І особливо велику роль відіграють перші етапи становлення людини, як особистості, серед яких є підлітковий період. Підлітковий вік це перехідний етап від дитинства до дорослого життя та вважається вирішальним. Пубертатний період є складним як для дитини, так і для її близьких. У цей період відбувається інтенсивний і часто нерівномірний розвиток особистісних новоутворень, стрімкий розвиток в емоційній та інтелектуальній сферах, що призводить до зміни самосвідомості, розумінні себе та оточуючих. Підлітки мають величезну потребу у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з однолітками і дорослими.

Психічний розвиток підлітка характеризується тим, що фактично весь цей період супроводжується кризою. Бурхливий розвиток та криза підліткового віку зумовлюють появу психологічних новоутворень, центральним з яких є самосвідомість. Іншим новоутворенням є відчуття дорослості. Це проявляється не у вигляді наслідування (як було в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві), а в приналежності до світу дорослих, постійному намаганні зайняти місце дорослого в системі реальних стосунків між людьми. Нові умови розвитку підлітка зумовлюють нову соціальну ситуацію розвитку, яка характеризується тим, що основним соціальним середовищем дитини залишається школа, але змінюється мотив взаємодії із соціальним оточенням. Головним мотивом стає спілкування з однолітками. На цьому етапі у дитини виникає специфічний комплекс потреб, що виражається в прагненні знайти своє місце у групі однолітків, вийти за межі школи та приєднатися до життя і діяльності дорослих.

Соціальна ситуація розвитку підлітка особливо залежить від сім'ї, стосунків з батьками. Якщо ці стосунки враховують його потреби і можливості, вибудовуються на засадах взаємоповаги та довіри, підліток легко долає труднощі у навчанні і спілкуванні, активно набуває соціальний досвід, утверджується в таких елементах соціуму, як шкільний клас, група ровесників. У підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом. Підлітковий вік характеризується такими специфічними новоутвореннями, як почуття дорослості, потреба у самоствердженні [9, 10].

Таким чином, коли дитинство закінчилося, починає формуватися ідентичність. Починається дорослішання, змінюється зовнішність, відбувається включення у нові соціальні групи,

набуваються нові уявлення про себе. Цілісна ідентичність особистості, самостійність, ініціативність і компетентність має дати можливість підлітку впоратися з викликом самовизначення, вибору життєвого шляху. Якщо неможливо реалізувати себе і своє місце в суспільстві, відбувається поширення ідентичності. Виникає інфантильне бажання не вступати в доросле життя, стійкий стан тривоги, відчуття ізоляції і порожнечі. У кризі ідентичності підлітка всі критичні моменти розвитку, які пройшли, виникають заново. Підліток повинен вирішувати всі старі проблеми свідомо і з внутрішнім переконанням, що такий вибір важливий як для нього, так і для суспільства. Тоді соціальна довіра в світі, незалежність, ініціатива, освоєні навички створять нову цілісність особистості. Підлітковий вік – найважливіший період розвитку, на який припадає основна криза ідентичності. За ним слідує або придбання «дорослої ідентичності», або затримка в розвитку, тобто «дифузія ідентичності» [4].

У юнацькому віці постає вибір життєвого шляху, робота з обраної спеціальності, пошук її, навчання у виші, створення сім'ї. Соціальна ситуація розвитку характеризується входженням у самостійне життя. Під час цього періоду належить вийти на шлях трудової діяльності і визначити своє місце в житті. Змінюються вимоги до старшого школяра і умови, в яких відбувається його формування як особистості. Виникає необхідність підготовленості до праці, сімейного життя, виконання громадянських обов'язків. Інтерес особистості до себе як до майбутнього професіонала виникає в юнацькі роки, та проходить у своєму розвитку ряд етапів. У зв'язку з цим розглядається генезис професійної самосвідомості в процесі професійного самовизначення особистості. Самовизначення, як особистісне, так і професійне – характерна риса юнацтва. Вибір професії впорядковує і приводить в систему мотиваційні тенденції, що йдуть від інтересів, мотивів. Дитинство і юність закінчуються другим відкриттям «Я» в підлітковому віці, коли вирішується головне завдання підліткового віку – формування ідентичності, створення цілісного «Я».

Суспільство вимагає від молодої людини визначити своє місце в соціумі, вибрати професію, визначити свій життєвий шлях, тобто, самовизначитися.

Дорослий – це людина, яка увійшла в роки, зрілий, який придбав соціальну і психологічну зрілість. Процес набуття вікового статусу дорослого і становить зміст процесу дорослішання. Статус дорослості характеризується певним місцем в системі соціальних відносин, сукупністю прав і обов'язків, прийняттям соціальної відповідальності за їх реалізацію і необхідними особистісними, пізнавальними

і вольовими компетенціями для вирішення завдань, що відповідають статусу дорослості. Проявляється характер, що несе в собі сукупність стійких індивідуально-психологічних властивостей людини, що виявляються в діяльності та суспільній поведінці, у ставленні до колективу, групи, до інших людей, праці, навколишньої дійсності та самої себе.

Розвиток дорослості є процесом становлення готовності людини до життя в суспільстві. Він передбачає засвоєння суспільних вимог до особистості, діяльності, стосунків і поведінки дорослих [11].

У студентські роки формуються основи професійної ідентичності, що запобігає вразливості майбутнього фахівця до професійних криз. Дослідник А. Борисюк (2011) розглядає три підсистеми, на яких базується формування професійної ідентичності: 1) усвідомлення себе як професіонала; 2) прийняття своєї професії; 3) відношення себе до професійної спільноти. Визначаються показники професійної ідентифікації, які передбачають соціальний статус, самоповагу, особистісну безпеку, зниження рівня тривожності, постійне самовдосконалення, професійне та особистісне зростання, структурування життєвого часу й простору, знаходження особистого сенсу життя [2].

Дослідниця Л. Шнейдер (2007) виділила чотири послідовні етапи становлення професійної ідентичності в онтогенезі людини. Перший, допрофесійний етап, що проходить в період дитинства людини, наповнений придбанням несистематичних, фрагментарних знань про різні професії. До кінця періоду шкільного дитинства настає «передпрофесійний» етап, на якому в підлітка починає формуватися професійне самовизначення, що полягає в ототожненні себе з обраною професією і в одночасному відділенні від інших професій. У період професійного навчання настає усвідомлений етап, на якому майбутній фахівець починає розрізняти зміст різних професійних груп і може вже ідентифікувати себе з однією з них. При умові успішного розвинення професійного самовизначення, процес формування професійної ідентичності може завершитися на цьому етапі. Четвертий етап, останній, характерний для періоду завершення навчання у вищому навчальному закладі, називається професійним етапом. На цьому етапі молодий фахівець починає вести самостійну професійну діяльність. У процесі глибокого засвоєння професійних стереотипів і норм відбувається упорядкування образу ідеального професіонала, який доповнюється баченням особистості себе як професіонала. На професійному етапі професійне самовизначення наповнюється теоретичним та практичним змістом, триває процес професійної самоорганізації [13].

У свою чергу С. Боровікова (1991) визначає фактори, які впливають на формування професійної ідентичності: наявність схильності та здібностей, набутий досвід, власні очікування від професії, особливості темпераменту, психологічна стійкість, кругозір та світобачення, поради рідних, вплив засобів масової інформації [1].

Науковець А. Лукіянчук (2006), працюючи над створенням моделі розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів, зазначила, що у студентському віці формується якість діяльності, яка називається професійною ідентичністю. Така якість надає можливість студенту набути вмінь, необхідних йому для здійснення майбутньої професійної діяльності, оптимізуючись та самовдосконалюючись, що приведе до професійної адаптації. Професійна ідентичність є динамічною системою, що утворюється впродовж професійної підготовки та під час формування професійної компетентності сприяє удосконаленню професійної майстерності майбутнього фахівця [6].

Відтак, професійна ідентичність – це динамічна система, яка формується в процесі професійної освіти й активного розвитку професійної компетентності та впливає на ціннісно-смыслову сферу й удосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста. До складових компонентів структури професійної ідентичності педагога відносить комунікативний, емоційно-вольовий та емпатійний. Взаємодія цих компонентів формує професійне «Я», зміст якого складає навчально-професійна діяльність, вивчення студентами педагогічного досвіду, академічні компетенції, що формують майбутні індивідуальні якості особистості й властивості педагогічної діяльності. На думку дослідниці, це сприяє сформованості в майбутніх фахівців педагогічного профілю низки якостей, властивостей, а саме: дотримання моральних принципів загальнолюдських ідеалів; розуміння сучасних проблем розвитку суспільства, людського буття, духовної культури; початкові знання з різних напрямів культури, мистецтва, науки; загальна ерудиція; широке коло інтересів; здатність співчувати, співпереживати, вільно спілкуватися з людьми різного віку [5].

На переконання І. Мельничук (2015), професійна ідентичність майбутніх фахівців проявляється через розуміння студентом свого ставлення до майбутньої професії, усвідомлення себе як дійового фахівця, а не студента, який отримав диплом; через професійну адаптацію до здійснення своєї ролі у професії; через опанування та усвідомлення своїх професійних можливостей та прогнозування власної моделі професійної поведінки та стилю діяльності. Автор узагальнює та групує вищезазначені аспекти у три групи: професійну адаптацію,

професійну самоідентифікацію та професійне моделювання. Визначення професійної ідентичності відбувається через усвідомлення себе як фахівця та через оцінку професійного оточення, в якому особистість здійснює, аналізує та прогнозує власну професійну діяльність. Однією з умов професійної підготовки студентів є максимальне наближення майбутнього фахівця до справжньої професії [8].

Подібні погляди поділяє О. Матеюк (2014), досліджуючи професійну ідентичність майбутніх суб'єктів праці як психологічний феномен, якому притаманна низка психологічних особливостей: розвиток та становлення на основі діяльності суб'єкта, що спонукає останніх засвоювати необхідні навички та вміння. Якість набутих навичок виступає на передній план, оскільки, за словами автора, ступінь професійної ідентичності відображається на якості професійної діяльності. І чим більше розвинута професійна ідентичність, тим результативніша навчальна діяльність. Звідси можемо зробити висновок, що чим більш сформованою є професійна ідентичність, тим результативніша професійна діяльність. Цікавим є той факт, що автор спрямовує нашу увагу на латентні та кризові періоди розвитку становлення професійної ідентичності. Кожна людина має свій темп професійного розвитку, який залежить від особистісних характеристик, мотиваційної та психофізіологічної готовності до навчання у вищому навчальному закладі, від соціуму, в якому перебуває студент, від впливу батьків та друзів тощо. Науковець стверджує, що розвиток професійної ідентичності залежить у першу чергу від ступеня сформованості мотивації [7].

У ранньому дорослому віці людина стикається з проблемою близькості. Людина готова до близькості з іншим як сексуально, так і соціально. Людина відчуває вичерпаність своїх творчих можливостей і починає шукати перехід до нової предметності, до універсальності. Суперечність між індивідуалізацією та універсальністю стає рушійною силою творчого шляху особистості, шляху до свого власного «Я», до всебічного саморозкриття, до максимальної довершеності. Людина стає спроможною активно та свідомо створювати себе, проєктує сходинки саморозвитку та практично втілює свої задуми. Особистісне зростання стає головною метою життєдіяльності. Генезис професійної ідентичності визначають зовнішні (соціально-контактні, інформаційні, витальні, предметні, екстремальні) і внутрішні умови професійної діяльності. Найважливішою внутрішньою передумовою становлення професійної ідентичності виступає професійний досвід – його смислові і часові структури. Професійна діяльність для більшості дорослих людей опиняється в ролі провідної. З'являється необхід-

ність у задоволеності від процесу і результату праці, прагнення до подолання труднощів, успішного вирішення складних завдань. Стан душі, духовне багатство, високий професіоналізм, соціально-психологічна комфортність особистості та обраної нею справи виступають в якості домінуючих критеріїв нестаріння. Неперервна самоосвіта є фактором молодості, якщо передбачає постановку нових завдань на різних етапах діяльності. Ставши суб'єктом діяльності, людина завершує своє загальне професійне самовизначення, не припиняючи свого професійного розвитку, також продовжуються інші специфічні види професійного самовизначення. Виникає проблема становлення профідентичності в співвідношенні з професійним зростанням як уявлення про кар'єру фахівця. Розуміння кар'єри виникає в людині як успішність в даній професійній діяльності, та успішність всього життя. Основою і побудовою кар'єри і досягнення профідентичності стає «Я-концепція» особистості як відносно цілісна освіта, що поступово змінюється по мірі дорослішання людини. Профідентичність орієнтована на майстерність, яку доводиться визнавати, кар'єра орієнтована на владу, яку потрібно домогатися. Відправною точкою в психологічному аналізі кар'єри і профідентичності є самосвідомість, яка породжує систему уявлень людини про себе як суб'єкта свого життя і праці. Кар'єра є категорією мобільності людини, її основний зміст в просуванні, професійна ідентичність є категорією автентичності людини, її основний зміст – самовираження. Кар'єра має чітко позначені часові межі, ті напевно відомі її початок і кінець, кар'єра неминуче закінчується. Профідентичність забезпечує професійне довголіття людини [7].

Дослідниця О. Єрмолаєва (1998) в своїй концепції професіогенезу розглядає професійну ідентичність як результат (продукт) довготривалого особистісного і професійного розвитку, який безпосередньо залежить від варіабельності соціальних умов професійного розвитку індивіда. Дослідник вбачає професійну ідентичність цілісно сформованою тільки в тому випадку, коли індивідуальна майстерність індивіда сягає досить високих вершин його ремесла, коли вона виступає цілісно-стійкою в основних своїх елементах процесу професіоналізації. Справжню професійну ідентичність, вважає дослідник, мають тільки ті особистості, хто в своєму арсеналі має як стабілізуючий потенціал, так і внутрішню готовність до творчих змін. Творчу готовність науковець пов'язує з спрямованістю на розвиток і зміну при потребі професійної позиції [3].

Грунтовне дослідження здійснене Л. Шнейдер (2001), у відповідності з її поглядами поняття «професія» пояснює зміст професійної ідентичності, проте професійна ідентичність не

передбачає лише професіоналізм, це, у першу чергу, професійне самовизначення, самоорганізація, що, на нашу думку, є основними ключовими елементами професійної самореалізації особистості. Особиста приналежність до певної професійної спільноти є одним з елементів професійної ідентичності особистості. Процес формування професійної ідентичності через саму професію виходить з того, що становлення профі ідентичності відбувається в межах професії. Ідентичність розглядається авторкою як остаточний результат будь-якого процесу, що сприяє розумінню людиною себе як унікальної особистості. Це дозволяє людині діяти, усвідомлюючи своє існування, і поєднувати свої плани на майбутнє та реалізацію останніх у власному житті [12].

Важливою особливістю психічного розвитку дорослої людини є можливість виникнення кризових явищ, пов'язаних з уповільненням або навіть регресією в розвитку. Істотну роль в цьому процесі відіграють рівень домагань особистості і ступінь адекватності самооцінки. Відмітним внутрішнім критерієм даної стадії професіоналізації є відчуття зниження працездатності, поява бажання закінчити професійну діяльність, готовність змінити спосіб життя відповідно до літнього віку. Напрямами діяльності соціальних інститутів професіоналізації забезпечується посиленою зайнятістю та гідністю життя людей пенсійного віку, використання їх професійно-трудового досвіду [9, 10].

**Висновки.** Теоретичний аналіз літератури з теми дослідження показав, що проблема генези професійної ідентичності фахівців психолого-педагогічного профілю та її становлення є предметом досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. На сьогодні в психології склалося досить чітке розуміння феномена ідентичності і його основних аспектів.

Завдання раннього віку постає у боротьбі з почуттям сорому і сильними сумнівами в своїх діях за власну незалежність і самостійність. Завдання ігрового віку є розвиток активної ініціативи і в той же час відчуження провини і моральної відповідальності за свої бажання. У період шкільної освіти виникає нове завдання, що проявляється у формуванні старанності і вмінні поводитися з інструментами, проти чого протистоїть усвідомлення власної невмілості і непотрібності. У підлітковому і ранньому підлітковому віці з'являється завдання першого цілісного усвідомлення себе і свого місця в світі; негативним полюсом у вирішенні цієї проблеми є невизначеність у розумінні власного «Я». Завдання кінця підліткового віку і початку зрілості полягає в пошуку супутника життя і встановлення близьких дружніх відносин, які долають почуття самотності. Завдання зрілого періоду є боротьба людських творчих сил проти інерції і застою.

Отже, професійна ідентичність як близьке поняття самовизначенню – це усвідомлення себе, вибір і реалізація способу взаємодії з навколишнім світом, набуття сенсу самоповаги через виконання цієї діяльності. Професійна ідентичність вимагає прийняття людиною певних ідей, переконань, оцінок, правил поведінки, що прийняті і поділяються членами професійної групи (професійного співтовариства), можливість здійснювати особистісне самовизначення, інтегруватися в професійне співтовариство й формувати уявлення про себе як про фахівця.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Боровикова С. А. Профессиональное самоопределение. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности. СПб.: Питер. 1991. С. 14–26.
2. Борисюк А. С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога. автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05. Івано-Франківськ: Прикарпатськ. нац. ун-т ім. В. Стефаника. 2011. 35 с.
3. Ермолаева Е. П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессионального становления. *Психологический журнал*. 1998. Т. 19. № 4. С. 51–59.
4. Кутішенко В.П., Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія. Практикум. К. Каравела. 2009. 447 с.
5. Лукіянчук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України за ред. С.Д. Максименка*. Вип. 7. К., 2010. С. 370–380.
6. Лукіянчук А. М. Проблема ідентифікації у професійному становленні майбутніх вчителів у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації. *Педагогічний процес: теорія і практика: зб наук. праць*. 2006. Вип. 1. С. 145–153.
7. Матеюк О.А. Психологічні особливості професійної ідентичності майбутніх суб'єктів праці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 1. С. 131–140.
8. Мельничук І.М. Формування професійної ідентичності майбутніх фахівців як педагогічна проблема. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2015. Вип. 1 (1). С. 92–95.
9. Психология развития. Под ред. А. К. Болотовой и О. Н. Молчановой. М: ЧеРо. 2005. 524 с.
10. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК. 2002. 656 с.
11. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. Навч. посіб. К. Академвидав. 2006. 360 с.
12. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления: монография. М.: МОСУ, 2001. 272 с.
13. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики. Москва. Московский психолого-социальный институт. 2007. 128 с.